

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію Ханикіної Наталії Валентинівни
«Мотиваційна основа дієслів на позначення фізичного і психічного станів
суб'єкта в українській та угорській мовах» (Київ, 2016. – 218 с.),
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі
спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

У сучасних лінгвістичних дослідженнях, схильних до всебічного опису вербальної номінації, аналіз мовних одиниць здійснюють з орієнтацією на ключові положення різних антропоцентричних дисциплін, у тому числі й тих, що є дотичними до психоемоційної та фізіологічної сфер людського буття. Слід зауважити, що номінативні процеси на сьогодні є достатньо теоретизованими в одномовних площинах, що створює надійне підґрунтя для розвитку крослінгвальних напрацювань, особливо коли до наукового пошуку залучають аломорфні щодо спорідненості та типу мови. У цьому аспекті рецензована дисертація Н.В. Ханикіної постає дійсно актуальною, оскільки центром лінгвістичної інтерпретації постала семантична транспозиція в неспоріднених (індоєвропейській та уральській) і різнотипних (флексивній і аглютинативній) мовах. Більше того, наукове дослідження було виконано на матеріалі дієслівної лексики, яка виступає однією з найбільш науково витлумачених і водночас такою, що має містке коло суперечливих та не розв'язаних питань через виняткову складність і своєрідність лексичної і граматичної семантики, синтаксичну конструктивність та домінувальність, функціональну специфіку. Комплікаційність та акумулятивність дієслівної природи, її проєктивний потенціал відносно інших мовних одиниць, як і різнорівнева векторність категорійних параметрів, відтворена внутрішньомовними теоретичними узагальненнями, постають ще більш виразними та водночас недостатньо з'ясованими та дискусійними при

міжмовному зіставленні дієслівних систем, зокрема в українсько-угорській паралелі.

Актуальність і новизну рецензованої дисертації визначає і той факт, що робота виконана в руслі сучасних підходів до тлумачення дієслівного значення, які враховують такі важливі для розвитку компаративістики аспекти, як поняття простору мови, динамічний підхід до мовних явищ, багатовимірність семантичних зв'язків і відношень. Відрадно, що дисертантка звертається до ідеї метонімічної природи дієслова, яка є суголосною з тезою про дифузність дієслівної семантики, її плазмову природу. Новітність дослідження підсилює також поєднання когнітивно-ономасіологічного та поліситуаційного аналізу для розкриття міжмовних особливостей мотиваційної основи дієслівної семантики. Такий підхід забезпечив цілісність наукового аналізу ситуації стану як когнітивного сценарію, що розгортається на денотативному та когнітивному рівнях. Хотілося б наголосити, що звернення до ситуативно-подієвого-пропозиційного методу, на нашу думку, вигідно вирізняє дисертацію, оскільки загострює увагу дослідниці власне на мовних фактах як результатах когнітивних процесів. Водночас характеристика дієслівного змісту як поліситуативного, поліподієвого, поліпропозиційного комплексу відображає багатовимірність, відкритість і динамічність дієслівної семантики. Істотним видається і те, що поліситуативність, виступаючи універсальною і комплексною категорією, формується на перетині субстанціональних і процесуальних характеристик дієслова.

Зазначені аргументи цілком вмотивовано вказують на актуальність обраної проблематики і характеризують дисертацію як своєчасну і перспективну для лінгвокомпаративістики.

Показовим є і те, що механізми семантико-словотвірної і когнітивно-ономасіологічної мотивації обраних для аналізу дієслів на позначення фізичного та психічного стану суб'єкта знайшли в роботі комплексне,

різнобічне витлумачення, що ґрунтувалося на вмілому поєднанні порівняльно-історичного і зіставно-типологічного підходів.

На нашу думку, виважена авторська позиція щодо обраної методології наукового дослідження дала змогу одержати дійсно новітні результати щодо характеру мотиваційних відношень в ономасіологічній і когнітивно-семантичній структурі дієслів. Авторці також вдалося здійснити успішну реконструкцію денотативної структури дієслівної семантики фізичного та психічного станів суб'єкта, відновити когнітивні імпліцитні зв'язки дієслівних асертем із фразеологічними позначеннями станів суб'єкта.

Зазначені попереду міркування власне визначають незаперечну новітність дисертації, в якій реконструйовані окремі ланцюжки мовної номінації наближують до отримання інформації про таємниці народження і буття слова не лише в лінгвістичному, але й гносеологічному, когнітивному, етнологічному, частково культурологічному аспектах. Безсумнівним є факт доцільності встановлення ізоморфних та аломорфних механізмів розвитку мотивації дієслівних лексем на позначення стану і з огляду на соціально-орієнтоване спілкування носіїв неспоріднених мов, що в перспективі сприятиме усуненню комунікативних невдач та когнітивних дисонансів у міжмовному спілкуванні народів, що є територіальними сусідами.

Робота має чітку і прозору структуру. Заслугує на схвалення зміст першого розділу *«Теоретичні засади вивчення механізмів мотивації дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта»* (с. 16-59), який традиційно висвітлює авторську позицію щодо теоретизації об'єкта та предмета дослідження.

Позитивне враження залишає термінологічна окресленість досліджуваних явищ, коли дисертантка, уводячи в дисертаційну архітектуру відносно нові термінопозначення в межах обраної методології наукового пізнання, намагається відшукати паралелі в інших

мовознавчих течіях, акумулюючи в такий спосіб лінгвістичний досвід «дієслівних розвідок» (напр., аломотив співвідноситься з інтегральною семою, тощо).

Привабливою постає авторська позиція щодо розмежування понять «внутрішня форма слова», «основа мотивації», «мотиваційна ознака».

Імпонує введення в канву роботи такого терміну, як «ситуатема» (відкрита одиниця плану змісту) та пов'язаних з ним «асертивна ситуатема», «дієслівна асертема» та ін. Водночас Н.В. Ханикіна використовує і традиційний для семантичних досліджень термін «лексико-семантичний варіант (ЛСВ)». У цьому зв'язку хотілося б уточнити, як співвідносяться такі поняття, як «ситуатема» та «лексичне значення слова».

Родзинкою роботи можна вважати прагнення дисертантки розглянути дієслова на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта комплексно, взявши за основу висунену нейробіологами і нейропсихолінгвістами тезу про тісний, часом неподільний взаємозв'язок фізичного/фізіологічного і психоемоційного станів суб'єкта як складних процесів людського організму (З. Кевечеш). Природно, що врахування цього фактору в процесі дослідження сфокусувало науковий пошук на розроблення нестандартної, двостадійної методики аналізу словотвірної і когнітивно-ономасіологічної мотивації дієслівних одиниць, яку чітко виписано в другому розділі роботи *«Методологічна база для аналізу дієслів на позначення фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах»* (с. 60-86).

Здобувачка акцентує на доцільності й ефективності використання в роботі методики поліситуаційного аналізу (Н.Б. Лебедєва), в основу якої покладено явище семантичної транспозиції і сутність якої полягає в урахуванні зміщення акцентів з предметно-просторового аспекту структурування світу на його подієво-часові характеристики й відповідні їм концепти.

У цій частині роботи Наталія Валентинівна поступово позиціонує думку про дієслово як таку частину мову, яка найбільш придатна для опису динаміки світу, надаючи змістовому наповненню дієслівної форми триаду ознак поліситуативності (зміни ситуацій), поліподієвості (різномасштабність подій у межах ситуації), поліпропозиційності (врахування модусності та модальності смислів). Відрадно, що дисертантка, уводячи в термінообіг роботи номінацію «ситуатема» як основної для позначення плану змісту дієслова, акцентує на формалізації цього явища лексичними і морфемно-дериваційними елементами плану вираження. Науково обґрунтованим видається також дослідження ситуатемами як польової структури із асертивною та периферійною частинами на кшталт функціонально-семантичних полів О. Бондарка.

Чіткістю позначена власна методика дослідження дієслів фізичного та психічного стану суб'єкта. Дисертантка цілком аргументовано зупиняється на кількостайній процедурі реконструкції мотиваційної ознаки, яка охоплює реконструкцію денотативної ситуації, мисленнєву (когнітивну) обробку сформованого образу, творення мотиваційної бази та власне вибір основної ознаки, покладеної в основу дієслівного найменування, і, нарешті, виявлення типу мотивації дієслів (за класифікацією О. Селіванової).

Методологічна стрункість роботи забезпечена визначенням *tertium comparationis* (у дисертації – це мотиваційна ознака), що проектує двобічність зіставлення, яка, на нашу думку, є більш прогресивною порівняно з одnobічністю.

Водночас, цілком погоджуючись із обраними для розв'язання завдань методологічними принципами та методичними процедурами, хотілося б з'ясувати, які параметричні показники має на увазі дисертантка, коли говорить про «ступінь вияву мотиваційної ознаки» (с. 83), надаючи їй ролі *tertium comparationis* і проектуючи зв'язок ступеня вияву мотиваційної ознаки із закономірностями та відмінностями в мотивації

дієслівних найменувань зі значенням фізичного і психічного станів суб'єкта в українській та угорській мовах.

У практичних розділах роботи Н.В. Ханикіна представила власні наукові результати щодо контрастивного аналізу мотиваційної ознаки українських та угорських дієслівних номінацій із семантикою стану. Умотивованим видається змістове наповнення третього розділу *«Мотиваційна основа дієслів на позначення фізичного стану суб'єкта в українській та угорській мовах»* (с. 87-121), в якому здобувачка здійснила реконструкцію денотативної та когнітивної структур дієслівної семантики фізичного стану суб'єкта і встановила мотиваційні типи дієслівних позначень фізичного стану суб'єкта в зіставляваних мовах.

Показово, що виклад основного матеріалу авторка будує, до певної міри порушує традиційне для дієслівних досліджень розмежування дієслів фізичного стану суб'єкта. Н.В. Ханикіна пропонує диференціювати дієслова фізичного стану на фізіологічно-тілесні (тобто ті, що позначають відчуттєві вияви людського організму) та фізично-тілесні (тобто ті, що мають наочний вияв зміни людського організму за видимими, чітко вираженими змінами). Такий поділ, з одного боку, є цілком виправданим у контексті ситуативно-подієвої методики аналізу, а з іншого боку, дійсно є доволі умовним, адже видимі зміни є результатом фізіологічних процесів організму, про що говорить і сама здобувачка.

Наукову цінність рецензованої роботи підсилює розширення діапазону контрастивних пошуків сферою словотвірної-ономасіологічної мотиваційної основи дієслів. Звернення до словотвірної мотивації дієслів, безсумнівно, є доречним з огляду на зіставний характер дослідження. Проте, загалом позитивно оцінюючи представлені дисертанткою висновки щодо особливостей утворення морфологічних дериватів у кожній із мов, дискусійною видається теза про те, що українські форманти надають дієсловам додаткового (граматичного) значення (с. 117). Україністика відстоює думку про те, що такі словотвірні засоби видозмінюють

семантику дієслова, утворюючи дієслівні роди дії (термін українських граматистів І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської), які кваліфікують морфолого-словотвірними категоріями. У цьому контексті також зауважимо, що цілком сприймаючи думку про те, що для українських дієслів фізичного стану характерним є прикріплення префікса до інфінітивної основи, все ж варто уточнити, що, наприклад, для дієслівного роду зі значенням достатньої інтенсивності характерним є одночасне використання словотвірних префікса *на-* та постфікса *-ся* (*намерзнутися, насидітися, настоятися* та под.). За подібною схемою утворюється також результативний дієслівний рід (*долежатися, досидітися, достоятися*).

Здійснивши глибокий аналіз ситуативи СИДІТИ на предмет розширення периферійних зон, авторка зазначає, що мотиваційною основою дієслів на позначення фізично-тілесного стану суб'єкта з «відчуттєвими проявами людського організму» в українській мові є одна асертивна ситуатива СИДІТИ, яка описує цей стан за допомогою різних значень одного дієслова *сидіти*, мотивованих його правобічною валентністю. Загалом погоджуючись із таким висновком, все ж варто уточнити, чи завжди правобічна валентність є визначальною у розширенні ситуативного поля. Наведений у дисертації приклад «*сидіти на яйцях* – “висиджувати пташенят, зігріваючи яйця теплом свого тіла” (про птахів)» вказує на імплікацію в семантиці дієслова визначеного лівобічного актанта (птаха).

Четвертий розділ дисертації «*Мотиваційна основа дієслів на позначення психоемоційного стану суб'єкта в українській та угорській мовах*» (с.122-178) містить результати дослідження щодо виявлених типів мотивації дієслів на позначення психоемоційних станів суб'єкта. Видається цілком обґрунтованим зосередження дисертантки на дієсловах, виникнення яких мотивоване базовими емоціями за дискретною класифікацією К.Е. Ізарда.

Слід зауважити, що питання систематизації лінгвістичних концептів емоційних станів, як і твердження про універсальність та інтегративний характер емоцій та національно-культурну специфіку вираження суб'єктивної сфери *homo loques* засобами різних мов, неодноразово дискутували в наукових розвідках, особливо тих, що виконані в руслі когнітивістики, лінгвокультурології, психолінгвістики, лінгвопоетики тощо.

У рецензованій роботі дієслівне вираження емоційних станів постало з нових позицій, з урахуванням поліситуативності, що дало змогу простежити мотиваційну основу не лише опорних дієслів на позначення емоцій, але й периферійних дієслівних ситуатем, що є особливо цінним для визначення дієслівного репертуару називання емоційних станів неспоріднених мов. Такий матеріал, на нашу думку, є цінним підґрунтям для подальших наукових розвідок, оскільки відкриває перспективи для встановлення етноспецифічних дієслівних ситуацій емоційних станів.

Показовим є те, що авторка, звертаючись до прийому внутрішньої реконструкції, відновлює первісні мотиватори в семантиці дієслів психічного стану суб'єкта у межах таких базових емоцій, як інтерес, радість, подив, печаль, гнів, огида, зневага, страх, сором.

Коректним видається пропозиційне структурування поліситуативної і поліподієвої семантики дієслів психічного стану із послідовним моделюванням денотативної і когнітивної структур виділених асертивних ситуатем та встановлення типів мотивації дієслівної семантики.

На конкретних прикладах у межах кожної дієслівної ситуатем було проаналізовано та зіставлено когнітивно-ономасіологічні типи мотивації, що привело до висновку про перевагу змішаного типу метафоричної мотивації в двох мовах: сенсорно-психологічного різновиду модусного типу, гештальтного і архетипного різновидів асоціативно-термінального типу із актуалізованими ціннісно-оцінними складниками.

Вартісними видаються висновки щодо переваги певного типу мотивації в польовій структурі ситуатем, зокрема акцентування на тому, що асертивні ситуатем та ситуатем ближньої периферії мають асоціативно-термінальну мотивацію, тоді як віддалена та крайня периферії заповнені дієслівними ситуатемами з модусним типом мотивації.

Н.В. Ханікіна встановлює також відмінності в словотвірній мотивації дієслів на позначення психоемоційного стану. Вказуючи на відмінність дієслів угорської мови від українських у плані імплікації першими каузації і фазовості психічного стану суб'єкта, хотілося б все ж таки уточнити, про які дієслівні ситуатем йдеться мова (асертивні, периферійні), оскільки українська мова також схильна до фазової репрезентації дієслівної ситуації за допомогою низки словотвірних формантів, конкретизуючи стан щодо його початку (*засумувати*), обмеження (*посумувати*), фінітності (*відсумувала, пересумувала*).

Підсумовуючи, зауважимо, що окреслені у відгуку дискусійні положення не є принциповими на тлі загальної високої оцінки дисертації. Вони стосуються частковостей, а частіше – особистих міркувань довкола загальних проблем сучасної зіставної теорії номінації, у розв'язанні яких рецензована робота Н.В. Ханікіної, без жодного сумніву, посяде гідне місце.

Вкажемо і на те, що основні результати дослідження повно відбито в публікаціях дисертантки в наукових фахових виданнях, у тому числі – за межами країни. Автореферат уповні відповідає змісту дисертаційної роботи, відображає її ключові положення і заявлені здобувачкою концептуальні позиції. Дослідження пройшло достатню апробацію.

Рецензована дисертація – ґрунтовне дослідження, матеріали якої можна вдало екстраполювати в теоретичну площину зіставної ономасіології та семасіології, а також втілити в укладання міжмовних словотвірних та тезаурусних словників.

Отже, дисертаційна робота Ханикіної Наталії Валентинівни «Мотиваційна основа дієслівна позначення фізичного і психічного станів су'єкта в українській та угорській мовах» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567. Уважаю, що Наталія Валентинівна Ханикіна цілком заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземної філології та перекладу

Вінницького торговельно-економічного інституту

Київського національного

торговельно-економічного університету

Н.Б. Іваницька

